

**Патерило І. В.,**  
доктор юридичних наук, доцент,  
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права  
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

## ДО ПИТАННЯ ЩОДО РОЗУМІННЯ ТА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМСТВА (ПП)

### ON THE ISSUE OF UNDERSTANDING AND LEGAL STATUS OF A PRIVATE ENTREPRENEUR (PE)

Стаття присвячена з'ясуванню поняття і статусу приватного підприємства в цивільному та господарському праві України. Для цього застосовується порівняльно-правовий аналіз нормативних положень Цивільного й Господарського кодексів та корпоративного права ЄС, КНР і В'єтнаму. Робиться висновок про необхідність усунення суперечливих підходів у вказаних кодексах на основі запозичення права ЄС та названих кодексів.

**Ключові слова:** *приватне підприємство, індивідуальне підприємство, товариство з обмеженою відповідальністю з одним учасником, відповідальність приватного підприємства.*

Стаття посвячена в'ясненню поняття і правового статусу частного підприємства в гражданском и хозяйственном праве Украины. Для этого применяется сравнительно-правовой анализ нормативных положений Гражданского и Хозяйственного кодексов и корпоративного права ЕС, КНР и Вьетнама. Делается вывод о необходимости устранения противоречивых подходов в указанных кодексах на основе заимствования права ЕС и названных государств.

**Ключевые слова:** *частное предприятие, индивидуальное предприятие, общество с ограниченной ответственностью и одним членом, ответственность частного предприятия.*

The article is devoted to clarifying the concept and legal status of a private enterprise in the civil and economic law of Ukraine. For this purpose, a comparative legal analysis of the regulations of the Civil and Economic Codes and Corporate Law of the EU, the PRC and Vietnam is applied. The conclusion is made about the need to eliminate contradictory approaches in these codes on the basis of borrowing the law of the EU and the named states.

**Key words:** *private enterprise, individual enterprise, limited liability company and one member, responsibility of a private enterprise.*

Приватні підприємства становлять основу сучасної ринкової економіки. Вони належать приватним особам, управляються ними, переслідуючи, зазвичай, мету отримати прибуток.

Саме приватний сектор за умови розумного державного і правового регулювання є головною рушійною силою економічного поступу. Водночас в Україні, як відомо, відсутнє економічне зростання так само, як і розвиток приватного підприємництва. Зрозуміло, причини цього різноманітні, але серед них, очевидно, є і недосконалість механізму правового регулювання. Отже, відповідна проблематика є актуальною в теоретичному та практичному аспектах. І серед її основних питань – питання щодо розуміння правового статусу приватного підприємства.

Даному питанню приділяли та приділяють увагу науковці і практики. Серед них: О. Байдерін, В. Борисова, С. Братусь, О. Вінник, М. Ісаков, В. Ковальчук, В. Мамутов, І. Спасибо-Фатєєва, Г. Ткаченко, Я. Шевченко та інші. Визначаючи їх внесок у дослідження проблеми, разом із тим слід звернути увагу на недостатнє вивчення відповідного закордонного досвіду, зокрема ЄС, КНР, СРВ, де доволі успішно регулюється приватний сектор. Останнє, зрозуміло, зменшує вагомість досягнень вітчизняної науки.

Ураховуючи вищезазначене, автор цієї статті вбачає мету саме у спробі поповнити теоретично-правовий арсенал українського законодавства, регулювання приватних підприємств на основі запозиченого порівняльного аналізу з правом ЄС та названих

вище держав. Стосовно України поняттю приватних підприємств тут найбільше відповідають індивідуальні підприємства та товариства з обмеженою відповідальністю з одним учасником. Мета зумовлює й дослідницькі задачі. Поряд із вивченням вказаних нормативних інструментів та їх співставленням автор вважає можливим зробити і деякі практичні висновки.

Починаючи основну частину статті, доцільно нагадати, що ПП були легалізовані й у УРСР в добу так званої «нової економічної політики». Відповідно до Цивільного кодексу (ЦК) 1922 р. вони визнавалися одним із предметів приватної власності. Мались на увазі промислові та торгівельні підприємства з кількістю найманих робітників не більше встановленої законом (ст. 54 ЦК). Як одноособова форма підприємства ПП не набули статусу юридичної особи, на відміну від партнерів (товариств), за винятком простого, товариств з обмеженою відповідальністю (фактично з додатковою) та акціонерних [1].

Із закінченням НЕПу відійшли в минуле й названі організаційно-правові форми разом із приватним підприємництвом. Легалізовані знову вони були вже в добу «перебудови». У цьому контексті передусім належить вказати на Закон «Про підприємництва» 1991 р., який діяв до набуття чинності Господарським та Цивільним кодексами України 2003 р. У ньому містились нормативне визначення поняття «підприємство» та перелік їх основних видів. Підприємством визнавався самостійний господарюючий

статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку та комерційну діяльність із метою одержання відповідного прибутку (доходу). Воно не має у своєму складі інших юридичних осіб (ст. 1). У числі видів та типів підприємств називалося і приватне, засноване на власності фізичної особи. Майно підприємства згідно із Законом могло належати йому на праві власності, повного господарського відання або оперативного управління (ст. 2) [2].

Стосовно приватного підприємства, як зазначила І. Спасибо-Фатєєва, у правників відразу ж виникло питання, на якому праві належить йому майно [3].

Загальна формула передбачала, як вказано вище, право власності, повного господарського відання або оперативного управління. Отже, на її думку, відразу ці одиниці стали поділятися на власників і невластників. У подальшому це викликало певні проблеми. Наприклад, у розподілі майна подружжя в разі, якщо воно було внесено у статутний фонд приватного підприємства.

Виникла і проблема меж майнової відповідальності ПП. Вважалося, що вони визначалися статутним капіталом, але мінімальний розмір останнього законодавством встановлений не був. Отже, власники-засновники мали можливість створювати підприємства на суто символічному капіталі, який аж ніяк не гарантував забезпечення інтересів кредиторів та контрагентів.

Згадані вище Цивільний (ЦК) та Господарський (ГК) кодекси регулюють підприємства не в усьому узгоджено. У першому з них воно (між іншим, як і інші) – це об'єкт цивільного права, який складається з різних видів об'єктів: земельних ділянок, будівель та споруд, устаткування, майнових прав та зобов'язань, права на торгівельну марку тощо (ст. 191). У такому розумінні, як «єдиний майновий комплекс», підприємство використовується і в деяких інших законодавчих актах. Окремі дослідники стверджують, що саме так його визначають і цивільні кодекси та закони розвинених держав [4, с. 86].

Суб'єктами підприємницької діяльності ЦК визначає тільки підприємницькі товариства та виробничі кооперативи (ст. 84) [5]. Водночас ГК, навпаки, виділяє підприємство як самостійного суб'єкта господарювання, що є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків та може мати печатки (ст. 62) [6].

Однією з підстав класифікації підприємств ГК визнає форму власності. Отже, приватне підприємство відповідно до ГК засноване на приватній власності фізичних осіб (громадян) чи суб'єкта господарювання юридичної особи (ст. 63). У статті 113 також зазначається, що ПП діє на основі власної праці його засновників (фермерське господарство, майстерня тощо) чи з використанням найманної праці. ГК згадує й про ПП корпоративного типу, але автор не вважає за необхідне на цьому зупинитися детально, оскільки, на його думку, в ГК відповідні положення не набули достатньої чіткості. Взагалі, як відомо, між науковцями відсутня єдина точка зору

щодо доцільності поділу приватного права України на цивільне й господарське, що відбивається і на розумінні підприємства «цивілістами» та «господарниками». Разом із тим судження І. Спасибо-Фатєєвої та її однодумців (Я. Шевченко) про те, що «приватне підприємство» як окремий вид юридичної особи не існує й існувати не може, а тому необхідно всі їх перереєструвати і надалі не реєструвати, виглядає дещо категорично [7].

Разом із тим ми не заперечуємо необхідності подальшого вдосконалення механізму правового регулювання ПП.

Дійсно, статус майна ПП визначений некоректно. Нібито воно може належати йому або на праві власності, або на праві господарського відання чи оперативного управління. У першому випадку виходить, що засновник втрачає право власності на майно, передане в статутний капітал ПП, а якщо не закріпить у статуті за собою право управління, нібито взагалі ризикує все втратити.

Проблемним виглядає і питання щодо відповідальності ПП за своїми зобов'язаннями, оскільки вважається, що засновник за ними не відповідає, так само, як і підприємство – за його особистими зобов'язаннями. Існує думка, що власник несе відповідальність за борги ПП усім належним йому майном лише в разі, коли статутний фонд не створений [8].

Названі та інші проблемні моменти механізму правового регулювання ПП стали однією із причин доволі повільного розвитку цієї організаційно-правової форми підприємництва. Достатньо нагадати, що у відносно сприятливому для нього 2013 р. в Україні були зареєстровані 1,6 млн. суб'єктів приватного бізнесу, з яких 365 тис. – підприємства. На початку 2014 р. їх кількість зросла ще на 50,26 тис. одиниць. У той же час із 2017 р. починається рух у протилежному напрямку у зв'язку зі змінами в податковому законодавстві. Між тим до цього вони виробляли всього від 7 до 15% валового внутрішнього продукту, переважно в торгівлі та послугах [9].

Наведені цифри можна порівняти з даними стосовно ПП у КНР. Так, у 2008 р. тут працювали 42 млн. малих та середніх ПП, з яких 38 млн. – малих (для промислового сектору малі та середні КНР-підприємства з кількістю зайнятих до 2000 працівників). Вони забезпечують 58% ВВП, 46,2% податкових надходжень, 63,2% експорту і 75% зайнятості [10, с. 6]. Отже, в розрахунку на 1000 жителів у КНР утричі більше ПП, ніж в Україні. Аналогічну динаміку ПП демонструють В'єтнам та Лаос.

Не в останню чергу, на наш погляд, цьому сприяє і більш ретельне й системне запозичення досвіду правового регулювання приватного підприємництва в Європейському Союзі, що доцільно робити й в Україні. Тим більше, що вона є Стороною Угоди про асоціацію з ЄС. А це покладає на державу й певні зобов'язання стосовно гармонізації її національного законодавства з правом Союзу.

Отже, загальне визначення поняття «підприємство» міститься в Рекомендації Комісії ЄС від 6 травня 2003 р. щодо класифікації мікро-, малих та середніх

підприємств (SMES). У Додатку до Рекомендації вказується, що ними вважається будь-який суб'єкт, який здійснює господарську діяльність незалежно від його правової форми. Це визначення охоплює самозайнятих, сімейний бізнес, ремісничі підприємства, партнерства, асоціації, постійно залучені в бізнесову діяльність [10]. Тобто маємо дещо інше, ніж просто «єдиний майновий комплекс». У ст. 3 Додатку визначені типи підприємств у залежності від ступеню самостійності на ринку. Це «автономне», «підприємство-партнер» і «зв'язане», тобто таке, на яке домінуючий вплив здійснює інше. За означеною формою власності вони поділяються на приватні та публічні, за метою – на суто бізнесові та соціальні. Останні, не відмовляючись від прибутку, основну мету діяльності вбачають у задоволенні суспільних інтересів. Зазвичай їх статус встановлюється окремими законами [11].

За організаційно-правовими формами підприємства розрізняють як індивідуальні приватні, партнерства та корпорації (асоціації). Кожна з них складається з декількох видів. Скажімо, індивідуальне приватне за суб'єктом права власності може бути одноособовим, сімейним або належати родинному колективу. За кількістю зайнятих – мікро-, малим та середнім. У різних випадках – і великі (за класифікацією ЄС – більше 250 найманих працівників), хоча, зазвичай, і середні (від 50 до 250 робітників) в цій групі нараховують значно менше 1% від їх загальної кількості. За юридичною формою і ПП може набувати статусу юридичної особи (наприклад, у Литві) або навпаки. Головне, що їх об'єднує, – це необмежена майнова відповідальність власника за зобов'язаннями підприємства всім належним йому майном, а не тільки відокремленим і переданим підприємству. На останнє, до речі, він не втрачає право власності. Тобто ситуація, коли підприємство може бути власником і не власником переданого йому майна, не виникає. Так само відпадає й необхідність у законодавчому визначенні мінімального розміру статутного капіталу.

Компанії, до яких згідно з Модельним Законом ЄС про компанії зараховують компанії з обмеженою відповідальністю (limited liability company – LLC), – це такі товариства, члени яких не несуть особисту відповідальність за їх борги чи зобов'язання [12, с. 31]. Вони також набувають статус юридичної особи. Конкретні види LLC визначаються національним законодавством держав – членів ЄС. Скажімо, в Німеччині це: акціонерне, командитне та товариство з обмеженою відповідальністю (die Gesellschaft mit beschränkter Haftung). В Австрії – лише перше та останнє, в Болгарії, Польщі та більшості інших – як у Німеччині [12, с. 28–29].

Не зайве звернути увагу й на те, що в багатьох державах, і не тільки членах ЄС, але й за його межами, підприємства, що належать до основних форм (типів), регулюються, крім кодексів, також спеціальними законами. Наприклад, у Литві: «Про партнерства» (Partnerships); «Про сільськогосподарську компанію», «Про кооперативне підприємство», «Про компанії», «Про державні та муніципальні

підприємства», «Про підприємства з участю іноземного капіталу (реєстрація)», «Про індивідуальні підприємства». Прийняття останнього у 2004 р. саме й обґрунтовувалось тим, що ці суб'єкти не регулювалися спеціальним законом, а правові положення щодо них були розпорошені в різних актах, звідкіля і різноманітні проблеми.

Законодавство КНР також містить окремі закони щодо кожного з типів підприємств, у тому числі – й індивідуального (набрало чинності 1 січня 2000 р.). Цей закон складається з 48 статей, змістовно відповідає нормативним положенням аналогічного європейського законодавства. До речі, на нього звертали увагу і литовські правники. Звичайно, автор не має змоги детально проаналізувати названий Закон КНР, але вважає не зайвим звернути увагу на те, що в заявці на реєстрацію ПП заявник має вказати не тільки майно, яке він передає підприємству, але й інше особисте та сімейне майно, на яке може бути звернене стягнення (ст. 18) [13].

Останнє, зрозуміло, не завжди подобається підприємцям, оскільки відповідальність їх абсолютна і байдуха до причин заборгованості. Але законодавство закордонних країн передбачає і таку форму індивідуального бізнесу, як індивідуальні товариства з обмеженою відповідальністю (Single SM LLC member Limited Liability companies – SM LLC). Їх відповідальність обмежується статутним фондом, капіталом або активами, причому вони мають бути відділені від особистих активів та грошових потоків. SM LLC регулюються в різних правопорядках по-різному. Скажімо, Законом «Про підприємництва» (2014 р.), в якому передбачена повна відповідальність власника SM LLC у разі завдання шкоди контрагенту внаслідок винних дій (п. 4 ст. 74), неналежного використання статутного капіталу (спільно з іншими особами, причетними до цього) (п. 5 ст. 76). Він також не має права отримувати прибутки компанії аж до повного виконання зобов'язань (п. 6 ст. 76) [14].

У ЄС загальні норми стосовно SM LLC сполучені з правом держав-членів розповсюджувати їх також на акціонерні товариства з одним акціонером, закріплені у Дванадцятій директиві 89/667/ЄЕС. У ній передбачена можливість покладення на єдиного члена ТОВ чи акціонера необмеженої відповідальності в «особливих випадках», які визначаються національними законами.

Викладене вище дає підстави для деяких висновків. По-перше, можна погодитися з критичними зауваженнями науковців та практиків стосовно нормативних засад правового регулювання ПП в Україні. По-друге, зазначити, що науковці та законодавці України недостатньо враховують відповідний досвід ЄС та інших держав. По-третє, виходячи із цього досвіду, запропонувати розроблення й прийняття окремого закону про індивідуальні приватні підприємства, а також доповнити ЦК і ГК України структурними підрозділами, які закріплювали б у системному вигляді норми щодо одноособового товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерного – з одним акціонером.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний Кодекс УЗСЗ 1922 р. URL : <http://jurist-online.org>.
2. Закон України «Про підприємства в Україні». URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Спасибо-Фатеева І.В. Права подружжя на майно приватного підприємства. URL : <http://commercial/law.com/ua>.
4. Ковальчук В. Підприємство як цілісний майновий комплекс: суб'єкт чи об'єкт прав. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 1. С. 84–88.
5. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003. URL : <http://zakon 2.rada.gov.ua>.
6. Господарський Кодекс України від 16.01.2003. URL : <http://zakon 2.rada.gov.ua>.
7. Спасибо-Фатеева И., Шевченко Я. Частные предприятия – ошибка ХК? *Юридическая практика*. 2007. № 8(478).
8. Ткаченко Г. Законодательство не определяет правовой статус частного предприятия. *Закон и бизнес*. 2012. № 47(1086).
9. География украинского бизнеса (инфо-графика). URL : <http://delo.ua>.
10. Xiangfeng Lin. Impact of the Global Financial Crisis on Small and Medium Enterprises in the P. R. of China. – 2009. – 22 p. URL : <http://https://www.adb.org/sites>.
11. En Annex 1. SME Definition. URL : <http://ec.europa.eu>.
12. The European Model company Act (EMCA). URL : <http://commerciallaw.com.ua>.
13. Sole Proprietorship Enterprise law of the People's Republic of China. URL : <http://www.jingzecn.com>.
14. Law on Enterprises. Socialist Republic of Vietnam. November 26, 2014. URL : <http://vietnamlawenglish.blogspot.com>.